

# **TURINYS**

Pirma dalis. Tanžeras	9
Antra dalis. Isi le Mulinò	119
Trečia dalis. Tanžeras	173
Ketvirta dalis. Isi le Mulinò, Paryžius ir Nica	255
Penkta dalis. Kolekcijos	311
Padėka	339
Iliustracijos	343
Citatos ir kitos nuorodos	348
Literatūra ir kiti šaltiniai	373



PIRMA DALIS  
**TANŽERAS**





# 1

Saulėtą žiemos rytmetį Henri Matisse'as, vilkintis surdutą, storą pal tą ir prigludusias odines kelnes, – Eduardo laikais\* toks garderobas keliautojui buvo įprastas, – stovėjo lengvo vėjelio glostomame garlaivio „Rindjani“ denyje ir, įsitvėręs turėklo, žvelgė į žydrą vandenų horizontą, už kurio plytėjo šiaurinės Afrikos pakrantės.

Jo laivas, priklausantis bendrovei „Royal Rotterdam Lloyd“, kas savaitę vykdžiusiai reguliarius reišus tarp Nyderlandų ir jų kolonijų Indijos vandenyne, kaip įprasta, gabeno keleivius ir paštą. 1906 metais į vandenį nuleistu „Rindjani“ galėjo plaukti 163 žmonės (įskaitant 68 vietas pirmojoje klasėje), o kelionė trukdavo tris savaites: garlavis įveikdavo Gibraltaro sąsiaurį ir Sueco kanalą, pakeliui sustodamas keliose dešimtyse uostų, kad vieni žmonės galėtų išlipti, kiti – įlipti. Prieš tris dienas iš Batavijos (dabar Džakarta) į Roterdamą plaukiančiam laivui prisšvartavus Marselyje, jo keleiviais tapo Matisse'as ir jo žmona Amélie – jiedu plauks iki Tanžero.

\* Anglijos karalius Eduardas VII valdė 1901–1910 m., bet madų srityje, architektūroje ir kt. terminas „Eduardo era“ taikomas kalbant apie tarpsnį iki 1920 metų. (Čia ir kitur – *vert. past.*)

Iš Marselio „Rindjani“ pasuko į pietus – iš pradžių palei Prancūzijos, vėliau – Ispanijos krantus. Pasiekęs piečiausią Andalūzijos kyšulį, kur rimtesni medžiai beveik neauga, Viduržemio jūra staigiai siaurėja, o ties Gibraltaro sąsiauriu susidaro stiprios srovės, garlaisvis pasuko Maroko link.

Tanžeras, įsikūręs ties pačia paskutine Viduržemio jūros įlanka pačiame šiauriausiam vakarinės Afrikos dalies kyšulyje, buvo svarbiausias Maroko uostas, žmonių vadinamas šalies „europine sostine“, nes čia veikė visi užsienio šalių konsulatai. Žiemos čia tokios, kad malonesnių prie Viduržemio jūros vargiai besurasi, o ir saugu – dėkui gausiam įvairių valstybių diplomatiniam korpusui.

„Keliaujame ramiai, valgome skaniai, miegame ilgai“, – artėdamas prie Afrikos krantų savo paauglei dukteriai Marguerite'ai rašė Matisse'as. Sausio 29 dienos ryte, lygiai devintą, jis dėstė: „Jūra kiek pasišiaušusi, bet gryniausio mėlio, laivas nei supa, nei varto. Horizonte kairėje [virš Maroko] matyti keli debesys, dešinėje – kalvota Ispanijos pakrantė, kurią matome nuolat – dar nuo tada, kai pasiekėme Balearų salas.“ Kapitonas T. Bakkeris, pasipuošęs iškrakmolyta balta uniforma su blizgančiomis žalvarinėmis sagomis, 140 metrų ilgio dvistiebiui laivui vadovavo nuo kapitono tiltelio ir tikslą tądien tikėjosi pasiekti keliomis valandomis anksčiau, nei numatyta.

Bėda tik, kad optimistiškos nuotaikos nepajėgė nuvyti Matisse'ą užvaldžiusio nerimo, tad trumparegėmis agato spalvos akimis jis įtemptai žvelgė į tolį.



1912-ųjų pradžia. Matisse'ui keturiasdešimt dveji, jo karjera dar nė neįpusėjo. Šiandien jis vienas žinomiausių ir įtakingiausių pasaulio menininkų, jo darbai vieni brangiausių, populiarumu jis kone neprilygstamas, o jo kūrybinių parodos visuomet tampa neeiliniais įvykiais, tačiau 1912-aisiais iki visuotinio pripažinimo, komercinės sėkmės ir net elementaraus finansinio užtikrinimo dar buvo likę keleri metai. Tą žiemą, kai Matisse'as garlaiviu „Rindjani“ keliavo į Maroką, jis dar negalėjo pasigirti neblėstančiu gerbėjų susižavėjimu, kolegų pagarba ir gausiomis kritikų liaupsėmis.

Jo ryškiaspalvius *fauve* (*laukinio žvėries*) stilistikos darbus, eksponuotus 1905 metų „Salon d'Automne“ Paryžiuje, imta koneveikti tą pat akimirka. Tapęs neilgai gyvavusio, bet svarbaus judėjimo vadu (krypčiai dar priklausė André Derainas, Georges'as Braque'as, Maurice'as de Vlaminckas, Keesas van Dongenas bei du artimi Matisse'o draugai – Charles'is Camoinas ir Albert'as Marquet), Matisse'as vadintas „iš visų *fauve* pačiu tikriausiu“.

Fovistų revoliucija tapyboje pasireiškė nenatūraliais ryškiomis spalvomis ir drąsiais, aiškiai matomais potėpiais. Matisse'as sugriovė kelis amžius puoselėtą akademiškumo tradiciją, nes regimybę vaizdavo kaip savo emocinę reakciją: jo raudona ir geltona gyvos ir grynos, rožinė skleidžia kaitrą, o žalia spindėte spindi, tad drobės alsuoja ekspresyvia jėga. Matisse'o bendramintis Derainas fovistų spalvas lygino su „dinamito užtaisais“, kurie „sprogdina šviesą“. Įveikusios visas užtvaras, spalvos ištrūko į laisvę.

Reakcija į tame Rudens salone eksponuotus radikalius fovistų darbus buvo žiauri. „To neįmanoma nei apibūdinti, nei aprašyti, lygiai kaip neįmanoma jokia kritika, – rašė vienas

Prancūzijos laikraštis, – nes tai, kas mums čia pateikta, su tapyba neturi nieko bendra, jei tik nekalbėsime apie naudotas medžiagas: kažkokios beformės spalvų maišalynės – mėlyna, raudona, geltona, žalia; kažkokios grubiai supriešintos pigmentinės dėmės; taip barbariškai ir naiviai mėgaujasi vaikas, Kalėdoms dovanų gavęs dažų rinkinį.“

Tačiau avangardo menui tokia įžūli drąsa ir išmonė tapo tikru atradimu.

Karščiausiai Salone ginčytasi dėl Matisse'o „Moters su skrybėle“: jo žmoną Amélie vaizduojanti drobė susilaukė daugiau pikty žodžių nei kuris kitas paveikslas. Amélie atsigręžusi atgal, jos žvilgsnis ilgesingas, o aiškiai per didelė skrybėlė tarsi apdėliota vaisių gabalais. Portretas atrodo nebaigtas, o jo spalvos tokios netikėtos ir taip kontrastuoja, kad žiūrovai buvo tiesiog šokiruoti. Paveiksle nesilaikoma portretui taikomų mimezės taisyklių, užšifruotų etimologijoje: žodis „portretas“ kilęs iš *pour trait* arba *trait pour trait*, pažodžiui – „bruožas prie bruožo“ arba „linija prie linijos“. Tad jei išorinis grožis – vidinio grožio atspindys, ką autorius norėjo pasakyti apie šią moterį, juolab savo žmoną?

Leo Steinas teigė, kad drobė „nuostabi ir įtaigi, bet bjauresnės terlionės aš nesu regėjęs“, ir pridūrė, kad žvelgdami į ją „lankytojai stūgavo ir tyčiojosi“. Visgi paskutinę Salono dieną jis drauge su savo seseria Gertrude'a paveikslą nupirko, o netrukus pareiškė ir norintis susitikti su autoriumi.

Matisse'as tapo svarbia figūra Šeštadieniniuose salonuose, rengtuose *Rue de Fleurus 27*, kairiajame Senos krante, kur gyveno *Les Stein* – kaliforniečių Steinų kvintetas ir vėliau prie jų prisijungusi Alice'a B. Toklas; šiuose namuose kompaniją „Moteriai su skrybėle“ ir Picasso, Cézanne'o, Renoiro bei Gauguino

paveikslams sudarys revoliucingiausi ankstyvojo Matisse'o paveikslai: „Le bonheur de vivre“ („Gyvenimo džiaugsmas“), „Žydrasis aktas (Prisiminimai iš Biskros)“, „Žalioji juosta“ ir retas jo paties atvaizdas – 1906 metais nutapytas fovistinis „Autoportretas su dryžuotais marškinėliais“. Steinais, Paryžiuje diktavę madas ir avangardinius kūrėjus anuomet palaikę aktyviau nei kas kitas, tapo pirmaisiais rimtais Matisse'o mecenatais.

Neilgam. 1907 metais, Picassui pristaciaus „Les Demoiselles d'Avignon“ ir ant bangos kylant kubizmui, dešimčia metų jaunesnis konkurentas iš Ispanijos Matisse'ą netrukus apšoko. Gertrude'a ir Leo Steinais nepaprastai žavėjosi genialiuoju ispanu ir liovėsi pirkę Matisse'o darbus, paskutiniu iš jų tapo „Žydrasis aktas“ (1907 m.). Picassas ir jo kolegos kubistai buvo paskelbti Cézanne'o ipėdiniais, Europos mene minančiais naujus kelius. Fovizmo judėjimas netrukus išsikvėpė. 1907 metų pavasarį parodoje „Salon des indépendants“ (Nepriklausomųjų salonas) pasiekę aukščiausią savo istorijos tašką, vėliau fovistai ėmė byrėti. Dauguma judėjimo pradininkų sekė Picasso pėdomis, o dviejų ryškių fovistų – Braque'o ir Deraino – darbai rodė, kad, Gertrude'os Stein žodžiais tariant, jie „virto pikasistais, tikrai ne matisistais“.

Praradęs avangardinio meno vado titulą, Matisse'as netrukus tapo pajuokų objektu. Dar prieš kelerius metus jis buvo vairininkas, rodęs kryptį drąsiausiems Paryžiaus menininkams. Dabar, prieš jam išsiruošiant į Maroką, paryžiečiai avangardistai laikė jį tipažu iš praeities, iš tokio galima tyčiotis ir viešai šaipytis. Kalvotojo Monmartro kabarete „Au Lapin Agile“ rinkdavosi linksmų plaučių publika – visas būrys Picasso sekėjų. Jie ant virš pisuarų kabančių plakatų paišydavo Matisse'ą

pašiepiančius paveikslėlius, prilimpančiomis strėlytėmis šaudydavo į Picasso dovanotą Matisse'o dukters portretą, o sykią asilo uodega, tolydžio merkiama į ryškiaspalvius dažus, siejamus su fovistais, išterlijo visą drobę ir nusiuntė į pavasarinį Saloną, nurodę, kad tai autentiškas „laukinio žvėries“ menas.

O štai kritikai, tokie kaip Matisse'ą puikiai pažinojęs André Salmonas, žeidė kur kas labiau nei menkos pašaipos. „Henri Matisse'as ilgą laiką itin girtas už puikų skonį. Tas jo skonis nenuneigiamas, bet jis antrarūšis. Tai skonis modistės, kuriai spalvos rūpi lygiai tiek pat, kiek šifonas.“ Matisse'o menas dekoratyvus ir moteriškas, todėl nelygintinas su neginčytinai vyriškais, novatoriškais Picasso darbais. Netrukus, Matisse'ui lankantis Rusijoje, šią mintį kone atkartoją vienas Maskvoje leistas laikraštis: „Galiausiai reikia pasakyti, kad Matisse'as, pasak jo antipodo Pablo Picasso, tai *cravate* – spalvotas kaklaraištis. Gražus, bet negilus.“

Dalis įtakingų meno pasaulio veikėjų aiškino, esą *beauté* Matisse'o darbuose tik paviršinis, kiti nuėjo dar toliau ir klausė, ar juose grožio apskritai esama. „Būtent Matisse'as pirmasis įžengė į tuomet dar neatrastas bjaurystės teritorijas“, – 1910 metais rašė vienas amerikiečių kritikas. 1913-aisiais JAV vykusioje parodoje „The Armory Show“ eksponuotos kelios Matisse'o drobės, o dienraštis „The New York Times“ rašė: „Pirmiausia reikėtų pasakyti, kad jo paveikslai bjaurūs, grubūs, siauri, ir prieš juos mummyse sukyla mūsų žmogiškumas.“ Čikagoje menininkai ir studentai – meno disciplinų studentai! – pakilo į protestą ir pietiniame Meno instituto portike surengė improvizuotą „Hario Matraso-Apžėlėlio“ teismą: „Tamsta kaltinamas meno nužudymu, tyčiniu tapybos padegimu, kūrybine vagyste, visišku spalvų išniekinimu, linijos naudojimu nusikalstamiems tikslams,

absoliučiu estetikos nepaisymu ir sąmoningu menininko vardo teršimu.“ Teismui nusprendus, kad nusikaltimai įrodyti, trijų Matisse'o darbų kopijos sudegintos.

Kelerius metus nuolat kritikuotas ir su kritika kovojęs dailininkas iššvaistė daug jėgų, sumenko jo pasitikėjimas savimi. Kelelioms Paryžiuje vykusioms parodoms jis buvo pateikęs tik vieną kitą darbą. 1911 metų pavasarį Nepriklausomųjų salone reakcija į jo paveikslą „Manilos šalis“ buvo tokia pikta, kad praėjus penkioms dienoms iki širdies gelmių įžeistas Matisse'as drobę nukabino ir pakeitė dar nespėjusia išdžiūti „Raudonąja studija“.

Tų pačių metų Rudens salone jis eksponavo tik du darbus, kritikui Louis Vauxcelles'ui nepalikusius jokio įspūdžio: jis pareiškė, kad jie „apmesti per ketvirtį valandos“. Artima Matisse'o draugė ir kolegė Georgette'ė Agutte tokį menką darbų skaičių parodose laikė nykstančio pasitikėjimo savimi atspindžiu. „Šiedu tavo paveikslai tokie gaivūs ir mieli akiai, kad, regis, byloja apie įsiklausymą į viešąją nuomonę, – taktiškai rašė ji. – Toje didžiulėje patalpoje jie tarsi pasimeta, norėtųsi, kad kabėtų nedideliam kokio žmogaus kambaryje, o čia tau vertėtų eksponuoti savo didžiuosius paveikslus – jie žavingi, traukia akį ir kalba patys už save; vien jų pakaktų šiai milžiniškai erdvei papuošti.“ Ji turėjo galvoje du naujausius Matisse'o darbus, tuo metu dar buvusius jo studijoje: „Dailininko šeimą“ ir „Mėlynąjį langą“. „Dievulėliau, o ko tau bijoti? – rašė Georgette'ė. – Ech, juk, palyginti su šiais paveikslais, visi tų vargšų tepliorių darbai teverti pasigailėjimo.“ Ji ragino savo draugą nesilankstyti prieš kritikus ir eksponuoti drąsesnius darbus, tokius kaip „Interjeras su baklažanais“, – jis buvo ką tik baigtas, bet Georgette'ė jį jau buvo mačiusi. „Žurnalistai? O kas jie tau? Kam dėl jų sukti galvą, juolab kad karas šimtą

kartų vertesnis už abejingumą.“ Ir, dar sykį reikšdama palaikymą, pridūrė: „Privalai ryžtis ir eksponuoti viską.“

1912-ųjų pradžioje, prieš Matisse'ui išvykstant į Tanžerą, jį jau buvo spėję viešai pakritikuoti beveik visi buvę liaupsintojai ir net artimi draugai, pavyzdžiui, Apollinaire'as ir Salmonas. Pirmieji rimti mecenatai – Gertrude'a ir Leo Steinai – per pastaruosius penkerius metus iš jo nenupirko nė vieno darbo. Ištikimų klientų ratas labai susiaurėjo, jame liko Agutte su savo vyru Marceliu Sembat, Michaelis ir Sarah'a Steinai, o svarbiausia – du rusai, mat Sergejus Ščiukinas ir Ivanas Morozovas tuo laikotarpiu nupirko daugumą jo drobių.

Mėginant neiškrypti iš pasirinkto kūrybinio kelio reikėjo nepaprastos drąsos, juolab kad dabar teko eiti vieniui vienam. „Matisse'as liko vienas“, – po kelių mėnesių išleistoje knygoje apie prancūziškąją dailę tiesiai šviesiai dėstė André Salmonas. Fovistams išsiskirščius, Matisse'as privalėjo vienas pats iškęsti visas patyčias ir šmeižtą. Apžvalgoje, skirtoje artėjančiam Pavasario salonui, Apollinaire'as netrukus parašys: „Toks įspūdis, kad Matisse'o svoris sumenko beveik iki nulio.“ O Picasso, pasak jo, atvirksčiai – „dabar jis nepaprastai įtakingas“.



Iš pradžių Matisse'ų pora ketino vykti į Siciliją, bet, užvaldyti tam tikro impulso, patys sau netikėtai įsigijo bilietus į Tanžerą ir skubiai išvyko, nė nepagalvoję apie grįžimo į Prancūziją datą.

Į kelioninį lagaminą Matisse'as dailiai susipakavo dažus, teptukus, menteles, į ritinėlius susuktas drobes ir visa kita, ko jam prireiks Maroke. Du minėtieji pirkėjai iš Rusijos buvo užsakę tris darbus, tačiau kelionės tikslų būta daugiau.

Matisse'as norėjo laikytis savitos kūrybinės krypties, tad privalėjo atsispirti įvairiausioms traukos jėgoms, o tam buvo būtina išvykti iš Paryžiaus. Kadangi teko kovoti su ėjimą į priekį stabdžiusiais vidiniais stabdžiais, išorinių dirgiklių jam tikrai nereikėjo, nes jie būtų tik stiprinę abejones savimi. Tad jis sąmoningai atsiribojo ir nuo visas Paryžiaus meno erdves užvaldžiusio kubizmo, ir nuo ką tik užgimusio futurizmo, kurio atstovai Paryžiuje rengė pirmąją grupinę parodą – ji atidaryta nepraėjus nė savaitei po Matisse'o išvykimo ir veikė toje pat galerijoje, kuri atstovavo ir jo interesams. Tanžere jis galėjo apmąstyti savo kūrybinę perspektyvą. Privalėjo atrasti savąjį kelią ir išplėtoti savitas kūrybines vizijas.

Jam trūks plyš reikėjo pasidarbuoti iš visų jėgų. Tam buvo būtina gera, stabili šviesa. Prieš kelis mėnesius, rugpjūtį ir rugsėjį, Tanžere gyveno ir tapė talentingasis Albert'as Marquet – buvęs kolega fovistas ir bendramokslis iš Paryžiaus dailės akademijos („École des Beaux-Arts“). Jis parsivežė keliolika puikių paveikslų ir įkalbinėjo Matisse'ą sekti jo pavyzdžiu – ir dėl to, kad Tanžeras toli nuo Paryžiaus, ir dar todėl, kad saulė ten užtikrina puikią šviesą. Be to, ir gerokai šilčiau. Tų metų žiema Paryžiuje buvo šalta: Matisse'ai su Agutte ir Sembat tik ką čiuožinėjo pačiužomis, o prieš Matisse'ams išvykstant naktį termometro stulpelis nusileido gerokai žemiau nulio.



Aplenkęs šiauriausią Maroko tašką, garlaisis „Rindjani“ pasuko Malabatos kyšulyje stūksančio masyvaus švyturio link. Stovint denyje, Matisse'o ir Amélie akims atsivėrė senovinis baltasienu

statinių miestas – „kaip lizde nutūpusi balta balandė“, penkiolika metų anksčiau rašė kitas keliautojas. Laivas jau skrodė pusiau apskritos Tanžero įlankos vandenį – nepaprastai plačią arką primenančią erdvę, ribojamą auksinio smėlio paplūdimių, o nuostabus miestas dabar tarsi kybojo virš jūros ir skleidėsi visa didybe. „Visur balta, akinamai balta, tad atrodo, kad viskas išskaptuota iš milžiniško kreidos luito“, – pažymėjo tas pats keliautojas. Virš nesuskaičiuojamos daugybės plokščių stogų stiepėsi trys grakštūs minaretai, išpuošti emaliuoto fajanso plytelėmis, o namai ropštėsi į viršų it amfiteatre, nusitaikę į įtvirtintą citadelę, supamą sienų su šaudymo angomis ir ginamą daugybės patrankų.

Tanžeras Matisse'ui turėjo tapti ir saugia priebėga, ir įkvėpimo šaltiniu. Atsidūręs Maroke jis ne tik pabėgo nuo Paryžiuje jį slėgusios įtampos, bet ir turėjo progos pasidomėti islamiškojo meno tradicijomis. Ligi tol jis jau dešimtį metų domėjosi turtinąga musulmoniškojo pasaulio meno istorija ir juto, kad žengiant į priekį būtent ji gali tapti kelrodžiu. Būtent tos ilgaamžės tradicijos, kaip jis pats vėliau prisipažino, padėjo jam „peršokti griovį“.

## 2

**T**anžeras įsikūręs pačiame šiaurės vakariniame Afrikos kamputyje. Tai kryžkelė, kurioje susieina dvi jūros, du žemynai ir skirtingos kultūros – vartai ir tiltas, vieta, kurioje laukiami ir net toleruojami visi. Tai pats seniausias ir kosmopolitiškiausias Maroko miestas, jame Rytai ir Vakariai susiliečia kone fiziškai. Viešbutyje pro kambario langus Matisse'as aiškiai matė Ispaniją, iki jos – viso labo 15 kilometrų.

Pasirinkę strategiškai tinkamą vietą palei Viduržemio jūros susiaurėjimą, miestą VII a. pr. Kr. įkūrė finikiečiai. Tingis (kaip netrukus imta jį vadinti) Romos imperijos laikais tapo klestinčia kolonija, todėl visame mieste gausu romėniškų statinių griuvėsių. Romėnų galybei V mūsų eros amžiuje sunykus, Tanžerą pasikeisdami valdė vandalai, Bizantijos imperija ir krikščionys vizigotai.

632 metais mirus pranašui Mahometui, islamas iš Arabijos pusiasalio ėmė skverbtis į vakarus – per Artimuosius Rytus, Egiptą ir Šiaurės Afriką. Iki 707 metų arabai spėjo nukariauti visą šiaurinę Maroko dalį. 711 metais jie drauge su samdytais berberų pėstininkais pavertė Tanžerą uostu, iš kurio laivais vyko okupuoti Iberijos pusiasalio. Musulmonai į Tanžerą atnešė naują religiją, naują kalbą ir naujų tradicijų. Kelis amžius miestą

valdė galingos marokiečių dinastijos. Keturioliktajame amžiuje Tanžeras tapo vienu svarbiausių uostų vakarinėje Viduržemio jūros dalyje, varžėsi su Barselona, Marseliu ir Genuja.

Netrukus miestas tapo esminiu kolonijinės portugalų ekspansijos taikiniu. 1471 metais užėmę Tanžerą, portugalai ėmėsi pertvarkyti svarbiausią mečetę į katedrą, stiprino kasbos gynybines sienas ir bokštus. „[Šio miesto] sienos bronzinės, o didingi rūmai iš aukso ir sidabro, – XVI amžiuje pakiliai dėstė prancūzų rašytojas F. Élie de la Primaudaye. – Tai karališkieji Vakarų valdovų namai, Magrebo miestų motina, pats puikiausias ir seniausias miestas visame Magrebe.“

Portugalų rankose Tanžeras liko iki 1661-ųjų, o tais metais tapo infantės Kotrynos Bragansietės kraičio dalimi – jos laukė vedybos su Anglijos karaliumi Karoliu II, kuris Tanžerą pavadino „nepaprastos vertės brangakmeniu karalienės diademoje“. Anglai irgi stiprino gynybinius įtvirtinimus, o uoste iš akmens luitų pastatė molą, tačiau miestas nuolat kentėjo nuo puldinėjančių marokiečių, tad per konfliktus anglai prarado nemažai žmonių. 1684 metais jie nusprendė, kad potyrių gana, ir iš Tanžero pasitraukė, bet prieš tai penkis mėnesius nuosekliai griovė solidžius pinigus jiems kainavusį molą, tuomet buvusį įspūdingo dydžio – 438 metrų ilgio ir 33,5 metro pločio. Nepasigailėta ir du dešimtmečius savo rankomis statytų miesto fortifikacijų. Anglai nenorėjo, kad marokiečiai ar konkurentai iš Europos naudotųsi jų darbo vaisiais.

Tris amžius buvęs europiečių rankose, Tanžeras vėl atiteko Marokui – įsiliejo į milžinišką sultonatą, kuris nuo Viduržemio jūros pakrantės pietų link driekėsi į Sacharą, o nuo Atlanto į rytus – iki šiuo dieninio pasienio su Alžyru.

Ir 1912 metų pradžioje, Matisse'ui susiruošus į Tanžerą, Marokas tebebuvo nepriklausomas sultonatas. Tiesa, neatrodė, kad toji nepriklausomybė išsilaikys. Kaimyninius Alžyrą ir Tunisą kontroliavę prancūzai metai iš metų stiprino savo pozicijas Maroke ir siekė galutinai užvaldyti visą Šiaurės Afriką.



Anuomet Tanžeras buvo svarbus prekybos centras, įsikūręs palei svarbiausius pasaulyje jūrų kelius. Devynioliktojo amžiaus pabaigoje sekliame Tanžero uoste kasmet švartuodavosi po 1 750 laivų. Tą dieną, kai Nyderlanduose registruotas garlavis, kuriuo keliavo Matisse'as, įsuko į uostą, ten jau stovėjo du prancūzų ir vienas ispanų keleivinis laivas bei kiek ankstėliau atplaukęs britų kreiseris.

Ankstyvą popietę „Rindjani“ išmetė inkarą. Laivas stovėjo tolokai nuo kranto, todėl keleivius ir jų bagažą į visai neseniai įrengtą priplauką gabeno didelės valtys – vieninteliai laiveliai, galėję plaukioti seklioje įlankoje. „Eilinį turistą nepaprastai stebina sumaištis, lydinti visą kraustymosi į krantą etapą, – 1914 metais rašė neseniai Maroke darbą baigęs Jungtinių Valstijų generalinis konsulas. – Žmogui telieka manyti, kad jis pateko į revoliucijos sūkurį arba į Ali Babos ir keturiasdešimties plėšikų nagus.“ Keleiviams lipant iš laivo valtininkai, viešbučių atstovai ir visokio plauko tarpininkai riejosi tarpusavyje – vyko kova dėl žmonių bagažo.

Matisse'ai vargais negalais prasibrovė pro priplaukoje tvyrojusį chaosą (ir iš krašto gilumos atgabentus naminius gyvulius, paruoštus kelionei plokščiadugnėmis valtimis į įlankoje inkarus

nuleidusius laivus, o jais – į Seutą ir Gibraltarą), sumokėjo išsilainavimo mokestį ir, žengdami po pilkšvomis akmens arkomis, pasiekė muitinę, kurios pareigūnai garsėjo nuosaikumu, tad pasų nereikalaudavo. Atlikusi formalumus, pora išėjo pro masyvaus mūrinio statinio šonines duris. Krovikai sukorė jų bagažą ant mulų ir visi ėmė pamažėle kilti iš uosto vedančia rampa, o tada pro Bab el Marsos vartus pateko į sienų supamą Tanžero senamiestį.

„Baalak, baalak!“ – šūkčiojo mulo varovas, gindamas žmones iš kelio ir lėtai stumdamasis per minią: vietinius vyrus cinamono spalvos burnusais su gobtuvais, žydus juodais kaftanais ir kaštonų spalvos fetriniais fesais, europiečius su šiaudinėmis skrybėlėmis ant galvų, Rifo kalnų gyventojus, vilkinčius kone žemę siekiančias smaragdškai žalias dželabas, ir veidus slepiančias moteris baltuteliais rūbais.

Po kelių minučių Matisse'ai pasiekė *Jamaa el kebir* – Didžiąją mečetę, traukiančią akį įspūdingu minaretu, pagrindiniais vartais, išpuoštais tarsi saulės spinduliai į visas puses sklindančiais geometriniais motyvais ir dažyto medžio raižiniais viduje. Tada, pasukę į dešinę, ėmė kilti į viršų plačiausia ir tiesiausia senamiesčio gatve, o galiausiai po kelionės jūra kiek netvirtomis kojomis įveikė visą senąją Tanžero dalį.

Pakeliui regėjo vežimaičius su apelsiniais, mandariniais ir paskutiniais to derliaus granatais, kavines su triukšmingomis terasomis ir ant žemės susėdusias moteris pridengtais veidais, kone dykai parduodančias apskritimo formos duoną. Tuomet priėjo patį miesto centrą – *Souq el dabkal*, arba vadinamąjį „vidinį turgų“, kurį daugelis užsieniečių vadino *Petit socco*. Nedidukę pailgą aikštę supo valstybinės įstaigos, bankai ir Anglijos, Vokietijos

bei Ispanijos pašto tarnybų skyriai. Padalinį Tanžere turėjo ir ketvirtosios pagal įtaką ano meto šalies – Prancūzijos – paštas, jo skyrius buvo už mečetės. Priekyje buvo matyti ispanų statyta Nekaltojo Prasidėjimo katedra, išsuk už jos – gatvė, vedanti pagrindinės sinagogos link. Skaitlingi Tanžero žydai mieste turėjo septyniolika sinagogų.

Tanžeras buvo tikra tautų mišrainė. Leidyklos „Baedeker“ 1911 metais parengtame vadove keliautojams rašoma, kad Tanžere yra 46 270 gyventojų, iš jų – 25 tūkstančiai musulmonų, 12 tūkstančių Maroko žydų ir 9 270 užsieniečių, įskaitant septynis tūkstančius ispanų. (Visame Maroke anuomet gyveno maždaug aštuoni milijonai žmonių.)

Tanžeras įsikūręs patogioje vietoje, tačiau miesto veidą, be kita ko, nulėmė vienas XVIII amžiuje valdžiusio sultono sprendimas. 1782 metais valdovas užsimanė visas diplomatines misijas suburti vienoje vietoje ir nusprendė, kad Europos šalių atstovybės turi veikti Tanžere. Devynioliktajame amžiuje ir dvidešimtojo amžiaus pradžioje sultonas gyveno valdovų miestais laikytuose Fese arba Meknese, o Tanžeras tapo diplomatų sostine – čia veikė visos Maroke įkurdintos ambasados ir konsulatai. 1821 metais senamiestyje duris atvėrusi Jungtinių Valstijų ambasada ir konsulas tapo pirmuoju diplomatinės paskirties nekilnojamojo turto objektu, kurį Maroke įsigijo amerikiečiai.

Toliau Matisse'ai ėjo *Rue des Siaghins* – gatvė taip pavadinta todėl, kad čia gyveno sidabralaliai. Visose šioje gatvėje veikusiose juvelyrikos parduotuvėse prekiauta ir sidabro gaminiais, ir dar auksu bei valiutomis. Greta prancūzų ir ispanų parduotuvių su prabangiomis storo stiklo vitrinomis glaudėsi atviros „prekyvietės-kišenėlės“, kurių savininkai rymojo įsitaisę taip,

kad prireikus ką nors pasiekti pakaktų ištiesti ranką: razinas, Sacharos oazėse užaugintas datules, ant virvelių sukabintas subliuškusias džiovintas figas, indus su fermentuotu sviestu, čia vadinamu *smen*, kelių rūšių medų, cukraus kūgelių, skrudintus riešutus, muilo gabalus, puodus ir keptuves, žvakes bei įvairių spalvų sandalus, išsiuvinėtus žvilgančiais aukso ir sidabro siūlais. Grindiniu caksėjo arklių pasagos, vandens pardavėjai skalambijo žalvariniais varpeliais, o mulų varovai ragino gyvulius plonomis vytelėmis ir, nesukubriai slinkdami sausakimša gatve, šūkavo: „Baalak, baalak!“

Praėjus pro dvigubą *Bab al fahs* arką (arabiškai jos pavadinimas reiškia krašto gilumą), nuo kurios kelias veda į Maroko provinciją, Tanžero senamiestis liko Matisse'ams už nugarų; žengdami tarp eilėmis išsirikiavusių prekystalių su daržovėmis, jie priėjo legendinį *Souq el barra* – vadinamąjį išorinį turgų arba *Grand socco*, kuris rinkdavosi du sykius per savaitę.

Ties erdvia, kiek į viršų kylančia aikšte stūksojo Matisse'ų pasirinktas viešbutis „Villa de France“. Nuo apatinių vartų į kiemą lankstais vedė upėse nugludintais akmenimis grįstas takas – pro terasomis išsodintą sodą su palmėmis, rožėmis, violetinėmis bugenvilijomis ir žydinčia mimoza iki pat portiku papuošto pagrindinio jėjimo trijų aukštų statinio šoninėje sienoje.

Nors Tanžeras visiškai šalia Europos, miestas visais laikais išlaikė ryškų savitumą, tad keliaujantiems vakariečiams atrodė neįprastas ir nepaprastas. Po savaitės atvykusi australė menininkė Hilda Rix, irgi nusiteikusi iki žiemos galo čia tapyti, iš uosto į viešbutį „Villa de France“ keliavo lygiai tuo pačiu maršrutu ir, vos įsikūrusi savo kambaryje, suskubo rašyti laišką mamai ir seseriai, įspūdžius dėstydamą tarsi be amo:

Ojetau, mano mielosios, kaip man viską jums aprašyti... Į krantą atvykome valtimi, tada mantą sukrovė ant asilų ir lėtai, gatvelėmis, kuriose pilna nuostabiausių žmonių, kilome į kalną; visą laiką į viršų, palei mažulytes krautuvėles – visiškas skyles, pro kuo nuostabiausias arkas, kol priėjome aiškiai matomos kalvos papėdę, vadinamą „Soko“, kur, mums pasisekė, šurmuliavo didžiulis turgus. Jaučiausi lyg pakliuvusi į „Tūkstančio ir vienos nakties“ pasaką – gausinga minia, o kokie puikūs jų rūbai, kokia daugybė įvairiausių tautų ir odos spalvų: kai kurie žmonės tamsūs it naktis, kiti visiškai balti, dar kitų oda lyg permatomas auksas. Visų galvos apdangalai vis kitokie – ir balti, ir įstabiausių spalvų. Vaje vaje, kur čia viską nusakysi...

Pirmieji įspūdžiai, reikia manyti, labiausiai paveikė Amélie, mat ji ligi tol iš Prancūzijos tebuvo iškeliavusi du sykius – 1898 metais medaus mėnesio į Londoną ir 1907 metais trumpam į Italiją.



Galima neabejoti, kad ir Matisse'ui pakeliui matyti vaizdai – visa toji dar nepažįstama egzotika – paliko stiprius įspūdžius, tačiau jis, be kita ko, žvalgėsi į dangų. Dar ryte, tebestovint laivo denyje, pastebėti debesys vis tirštėjo, kol dangus virš miesto galutinai apniuko. Pakilo vėjas ir, Matisse'ams dar tebežengiant gatvėmis, ėmė papsėti stambūs, prisirpę lietaus lašai. Pasiėkus viešbutį pliaupė, tarsi dangus būtų prakiuręs. Vargu ar Matisse'ą kas galėjo nuliūdinti labiau.



Ir kitą dieną liūtis nesiliovė. Ir dar kitą. „Mus čia užklupo lietūs, pila kaip reikiant, – sausio 31-ąją rašė dukteriai. – Toks įspūdis, kad gali nesibaigti visą mėnesį.“

Lietų lydėjusios vėtros buvo tokios galingos, kad nutrūko telegrafo ryšys, o įlankoje inkarą išmetęs pašto garlaisvis niekaip neištaikė progos perduoti krovinį į krantą. Sustiprėjus vėjui, uoste būdavo iškeliami žydra vėliava, o plukdymo į krantą įkainiai pakildavo dvigubai. Geltona vėliava reiškė audrą, tokiu atveju dėl kainų reikėdavo tartis atskirai, jei tik valtininkai apskritai sutikdavo plaukti.

Plati Tanžero įlanka – vienintelė saugi vieta norint išmesti inkarą pietinėje Gibraltaro sąsiaurio pusėje, tačiau ji atgręžta į šiaurės vakarus ir atvira, o tai reiškia, kad joje saugu vasarą, kai pučia stiprus *šarki* – vėjas iš rytų, o visus likusius metus, vyraujant kitokių krypčių vėjams, įlanka neretai kiaurai perpučiama.

Matisse'ams atvykus, audringos bangos kelias paras nirčiai plakėsi į krantines – įveikusios smėlingą pakrantę siekė palei jūrą nutiestą kelią. „Penktadienį [vasario antrąją] per potvynį iš pietvakarių pūtė reto stiprumo vėjas, jūra užtvindė didelę paplūdimio dalį, nuplovė nemažą kiekį grunto ir skverbėsi tolyn, o pakrantėje stovintiems namams pavojus nekilo tik todėl, kad šeštadienį viskas kiek aprimo“, – rašė du kartus per savaitę leistas miesto laikraštis „Al-Moghreb al-Aksa“. Pasak jo, „nuplauti persirengimo nameliai ir visa, kas pajudinama [...]. Dalį promenados priešais ponui Petri priklausančius pastatus galingos bangos paplovė ir ji galiausiai įgriuvo.“

Lietus nė nemanė liautis. Gerokai suirzęs Matisse'as bičiuliams į Paryžių siuntinėjo kandžius laiškelius. „Idomu, ar Maroke

kada nors išvysime saulę“, – rašė jis Gertrude’ai Stein adresuotame atvirlaiškyje. „Mes čia jau aštuonias dienas, ir visą laiką aplink kuo tikriausias tvanas, – skundėsi dailininkui Henri Manguinui. – Nejau teks išvykti? Kaip mums nesiseka!“

Albert’as Marquet sulaukė ne vienos kandžios replikos – juk tai jis įkalbėjo Matisse’ą keliauti į Tanžerą, tai jis aiškino, kokia ten puiki, stabili dienos šviesa.

„Vaje, mano drauguži! Tai bent nuotykiiai! Atvykome pirmadienį trečią popiet, šiandien, kaip jau rašiau kitame atvirlaiškyje, šeštadienis, ir dar neregėjome nieko kita, tik liūtų be jokių prošvaisčių. Priešingai, liūtis tik stiprėja, – atvirlaiškyje, vaizduojančiame kupranugarių karavaną kažkokiam kieme, rašė Matisse’as. – Nežinau, ką tai reiškia, vietiniai irgi nežino. Jie tokių dalykų niekuomet neregėjo. Stebisi kur kas labiau negu mes, nes ir iki mums atvykstant lietūs pliaupė 15 dienų. Dieve brangus, ką daryti? Grįžti būtų gryna kvailystė, bet toks žingsnis atrodo logiškas. Tamsu kaip rūsyje.“

Antrame atvirlaiškyje, su vartų kasbos kieme nuotrauka, vėl bėdojo: „Rašau tau, o lietus pila taip, kaip dar niekuomet nepylė. Garantuoju, per visą savo įstabų gyvenimą nė sykio nesi matęs tokios liūties.“ Jis teigė nekaltinantis bičiulio, bet vis tiek savotiškai jam papriekaištavo: „Lik sveikas, senas parše. Nepykstu, nes tu nekaltas dėl to, kad viskas ne taip, kaip derėtų.“

Pačioje atvirlaiškio apačioje Matisse’as pridūrė: „Ech, Tanžeras, Tanžeras! O kad turėčiau ryžto pabėgti iš čia. Velnio.“





1. Henri Matisse'as, „Vaza su vilkdalgiāis“ (1912 m.)



2. Henri Matisse'as, „Indas su apelsinai“ (1912 m.)



3. Henri Matisse'as, „Pro langā matomas peizažas“ (1912 m.)